

Νίκου Καζαντζάκη, *Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται*¹

Ένα επίκαιρο μήνυμα κοινωνικής δικαιοσύνης

ΕΙΣΗΓΗΣΗ

Παιδιάθεν και μέχρι τέλους του βίου του ο Νίκος Καζαντζάκης υπήρξε ένθεος. Την θεότητα την βίωνε εντός του, αλλά και την αναζητούσε εκτός του, στον περιβάλλοντα και στον συμπαντικό χώρο, γενικά στην ζωή. Φύση βαθειά θρησκευόμενη ο μεγάλος λογοτέχνης έψαχνε με επιμονή να βρει τον Θεό, τον οποίο ήθελε δίκαιο και λυτρωτή.

Οι δύο χριστιανικές Εκκλησίες, η Ρωμαιοκαθολική και η Ευαγγελική, ευλόγησαν το λογοτεχνικό έργο του μεγάλου συγγραφέα και το συνιστούν στα μέλη τους. Η Ελληνορθόδοξη Εκκλησία, ακόμη, έχει επιφυλάξεις για το έργο του Καζαντζάκη και χάρις στον Οικουμενικό Πατριάρχη Αθηναγόρα το 1955 αποφεύχθηκε ο αφορισμός του φωτισμένου Κρητικού δημιουργού και των έργων του. Ο Νίκος Καζαντζάκης ερμηνεύει λογοτεχνικά την Αγία Γραφή, για να συμβάλλει στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων των ανθρώπων της εποχής του. Η λογοτεχνική χρήση της Αγίας Γραφής κορυφώνεται στο μυθιστόρημα *Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται*, το οποίο έχει αρκετά χαρακτηριστικά γνωρίσματα εκκλησιαστικού αναγνώσματος. Η υπόθεση του έργου είναι η εξής:

Στην Λυκόβρυση, ένα χωριό της Τουρκικής Ανατολίας, το 1921, η άφιξη μιας ομάδας Ελλήνων προσφύγων, καταδιωκομένων από τους Τούρκους, χωρίζει το χωριό στα δύο: ενώ ο πλούσιος ιερέας και οι πλούσιοι καταδιώκουν τους πρόσφυγες, οι άλλοι χωρικοί, οι οποίοι υποδύονται λογοτεχνικά τον Χριστό και τους Αποστόλους, προσπαθούν να τους βοηθήσουν. Διαδραματίζεται μια ιστορία κοινωνικής πάλης ανάμεσα στους λιμοκτονούντες πρόσφυγες και στους πολλούς ατομικιστές κατοίκους του χωριού. Στο τέλος του μυθιστορήματος επικρατούν οι διώκτες των προσφύγων, οι οποίοι θανατώνουν τον Μανολιό/Εμμανουήλ [όνομα μεθερμηνευόμενον=μεθ' ημών ο Θεός (Ματθ. 1, 23)], ο οποίος υποδύεται λογοτεχνικά τον Χριστό, τον αρωγό και προστάτη των προσφύγων.

Η ιστορία έχει πολύ σύγχρονους απόηχους. Το επικό αυτό μυθιστόρημα του μεγάλου Έλληνα συγγραφέα Νίκου Καζαντζάκη (1883-1957) επανατοποθετεί την ουσία του μηνύματος του Ευαγγελίου για την κοινωνική δικαιοσύνη στην καρδιά της εποχής μας. Ο Καζαντζάκης έγραψε αυτό το έργο του στην Antibes/Αντίπολη της Γαλλίας, το 1948.

Το αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι, βέβαια, πανανθρώπινο και απλώνει τις ρίζες του από τον Όμηρο μέχρι τον Δάντη, από τον Χριστό μέχρι τον Βούδα και από τον Μαρξ μέχρι τον Νίτσε. Όμως η στάση του Καζαντζάκη μπροστά στο πρόβλημα του δικαίου και του αδίκου αποτελεί ένα θεμελιακό συστατικό στοιχείο της προσφοράς του στην ιστορία του πνεύματος. Και το στοιχείο αυτό έχει μεγάλη σημασία, ιδιαίτερα σε μιαν εποχή σαν την δική μας. Στο έργο του *Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται* ο Καζαντζάκης μάς έδωσε το κοινωνικό ευαγγέλιό του. Παρουσίασε το θέμα της προσφυγιάς, το συνέδεσε με τα πάθη του Χριστού και δημιούργησε ένα μυθιστόρημα με πολλά ηθογραφικά στοιχεία, τα οποία συγκινούν και ευαισθητοποιούν το αναγνωστικό κοινό.

Κάτω από την επιφάνεια της συναρπαστικής υπόθεσης κρύβεται το βαθύτερο κίνητρο της λογοτεχνικής δημιουργίας, η καυστική καταδίκη ενός ηθικά ανεργάστου κόσμου, στον οποίο οι κακοί καλοπερνούν και οι καλοί υποφέρουν. Η δικαιο-

¹Καζαντζάκη Ν. 2010, *Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται*, Εκδόσεις Καζαντζάκη, Αθήνα

σύνη είναι για τον Καζαντζάκη αντικειμενικός κανόνας και υποκειμενική αρετή ταυτόχρονα. Ως κανόνας επιβάλλει αναλογικά ίση μεταχείριση όλων: ο καθένας δίνει σύμφωνα με τις ικανότητές του και παίρνει σύμφωνα με τις ανάγκες του. Ως αρετή απαιτεί την υποταγή στον κανόνα, ακόμη και την θυσία στο βωμό της δικαιοσύνης. Με το αποκορύφωμα του έργου, την σταύρωση του λογοτεχνικού ήρωα Μανολιού (Χριστού), ο Καζαντζάκης υψώνει την δικαιοσύνη σε πανανθρώπινη αρετή. Το κοινωνικό κήρυγμα του Καζαντζάκη πηγάζει από την πίστη του σε μια καλύτερη κοινωνία. Αυτή την πίστη του ο μεγάλος λογοτέχνης την στηρίζει στην ιστορική αναγκαιότητα και στην ανάγκη πραγμάτωσης των ηθικών αξιών του Χριστιανισμού, από την αρχική διδασκαλία του οποίου έχουμε απομακρυνθεί πολύ. Στην πραγματικότητα, ο Μανολιός (Χριστός) και οι «απόστολοί» του ομιλούν την γλώσσα των πρώτων Χριστιανών.

Ας ενωτισθούμε το κοινωνικό μήνυμα, όπως το εκφράζει ο Καζαντζάκης στο έργο του *Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται*. Ο συγγραφέας παρουσιάζει τον φτωχό Παπα-Φώτη, τον κήρυκα του δικαίου, να αντιτίθεται στον αρχοντόπαπα, Παπα-Γρηγόρη, ο οποίος αιτιολογεί την αδικία στον κόσμο ως *θέλημα του Θεού*», να του λέγει τα εξής: «*Παπα-Γρηγόρη, είμαι κι εγώ λειτουργός του Υψίστου, μελετώ κι εγώ τις Γραφές, κρατώ κι εγώ στα χέρια μου το Δισκοπότηρο με το σώμα και το αίμα του Χριστού. Είμαστε, θες δεν θες, ίσοι. Μπορεί να 'σαι συ πλούσιος κι εγώ φτωχός μπορεί να έχεις παχιά λιβάδια να βόσκεις το ποίμνιό σου, κι εγώ, το βλέπεις, δεν έχω πού την κεφαλήν κλίνει, όμως, μπροστά στον Θεό είμαστε ίσοι. Μπορεί να 'μαι εγώ πιο κοντά στον Θεό, γιατί πεινώ*». (Κεφ. II, σ. 43). Και σε άλλο σημείο του μυθιστορήματος λέει πάλι ο Παπα-Φώτης: «*Τώρα όλα θα τα βάλουμε κάτω ... δεν έχει δικό σου και δικό μου, δεν έχει πια φράχτες και κλειδαριές και σεντούκια. Εδώ όλοι θα δουλεύουμε και όλοι θα τρώμε. Καθένας θα δουλεύει όπου μπορεί και όσο μπορεί. Άλλος ψαράς στην Βοϊδομάτα, άλλος κνηγός, άλλος θα δουλεύει την γη, άλλος θα βόσκει ό,τι ζωντανό μας πέμψει ο Θεός. Αδέρφια είμαστε, μαθές, μια φαμίλια είμαστε, έναν πατέρα έχουμε, τον Θεό... Πώς ήσαν οι πρώτοι χριστιανοί; ... Βοηθάτε, όλοι μαζί, καινούργιο κόσμο να φυτέψουμε!*» (Κεφ. VII, σ.168). Ο Καζαντζάκης παρουσιάζει τον Μανολιό να διαβάζει τον στίχο: «*Μακάριοι οι πραείς ότι αυτοί κληρονομήσουσι την γην*» και τον Γιαννακό να ερμηνεύει την ρήση με τα λόγια: «*Αυτό πια είναι ολοφάνερο! Χαρά σ' εκείνους που 'ναι αγαθοί, ειρηνικοί. Αυτοί στο τέλος θα νικήσουν, κι η γη ολάκερη θα γίνει δική τους...*» (Κεφ. VII, σ. 171). Τι θα πει «*πτωχοί τω πνεύματι*;» ρωτάει ο Κωνσταντής. «*Όσοι είναι αγράμματοι*», σπεύδει να εξηγήσει ο Γιαννακός. Και ο Μανολιός τον δι-ορθώνει: «*Όχι αγράμματοι*», ενώ ο Μιχαηλής προτείνει: «*Απονήρευτοι, όσοι έχουν το πνέμα απλό, καθαρό*».

Η δίψα για δικαιοσύνη εκφράζεται συγκλονιστικά και στον ακόλουθο διάλογο ενός παλικάριου με τον Παπα-Φώτη: «*Θα ξαναρχίσουμε πάλι τα ίδια, γέροντά μου; φώναζε ένα αγριεμένο παλικάρι, μ' ένα κουρέλι στην μέση, χλωμιασμένο από την πείνα. Πάλι τα ίδια, γέροντά μου; Φτου κι απαρχής; Το θυμάσαι καλά, δεν ήταν μονάχα πλούσιοι στο χωριό μας, ήταν και φτωχοί. Εμένα η μάνα μου πέθανε της πείνας την εποχή που το χωριό κολυπούσε στο λάδι και στο κρασί κι όλοι οι φούρνοι της γειτονιάς ξεφούρνιζαν ψωμί κι η μάνα μου λιγοθυμούσε από την μυρωδιά!... Πάλι τα ίδια, το λοιπόν, γέροντά μου, πάλι πλούσιοι και φτωχοί; Ο Παπα-Φώτης κατέβασε το κεφάλι. Κάμποση ώρα έμεινε συλλογισμένος. -Πέτρο, είπε τέλος, είσαι ντόμπρος και απύς και μου αρέσεις. Ό,τι ρωτάς συ από μένα, το ρωτώ κι εγώ μέρα και νύχτα από τον Θεό και τον παρακαλώ να με φωτίσει. Καινούργια θεμέλια, φωνάζω στον Θεό, θέλουμε καινούργια θεμέλια, Κύριε, για το καινούργιο χωριό μας. Όχι, πια αδικίες. Η όλοι να πεινούν και να κρυώνουν ή όλοι να τρώνε και να ντύνονται. Δεν μπορούμε, Κύριε, να βάλουμε δικαιοσύνη στον κόσμο;*» (Κεφ. VII, σ. 167).

Ο Παπα-Φώτης, στο κήρυγμά του, στην εκκλησία, λέει: «...Είχαμε να διαλέξουμε από την μια μεριά το θάνατο και από την άλλη τον αγώνα να ζήσουμε. Διαλέξαμε τον αγώνα. Όλοι σύμφωνοι; -Σύμφωνοι, γέροντα. Όλοι! Ρώτησα και τον βιγλάτορα, που στέκεται από πάνω μας, τον καπετάν Ηλία. Σύμφωνος κι αυτός. Ρώτησα και την καρδιά μου. Σύμφωνη κι αυτή. Ό,τι επιχειρούμε σήμερα, το επιχειρούμε όχι στα τυφλά, παρά με τα μάτια ανοιχτά, με καθαρό μυαλό, σαν άνθρωποι ελεύτεροι. Θα πάμε να ζητήσουμε το δίκιο μας. Όχι ελεημοσύνη, αλλά δικαιοσύνη! Έχουμε στον κάμπο περιβόλια και αμπελοχώραφα, έχουμε ελιές και σπίτια, να μας τα δώσουν! Δεν ζητούμε να πατήσουμε ξένα χώματα, ζητούμε να δουλέψουμε τα δικά μας, να ζήσουμε. Όχι στρατός της πείνας, αλλά στρατός των αδικημένων, που βαρέθηκαν πια να αδικούνται. Δεν θα χτυπήσουμε πρώτοι. Αλλά, αν χτυπηθούμε, χέρια έχουμε, χέρια μας τα έδωσε ο Θεός, θα χτυπήσουμε κι εμείς. Τι μπορεί να κάμει, πώς μπορεί να προκόψει η δικαιοσύνη σ'έναν κόσμο άδικο κι άτιμο, αν δεν είναι αρματωμένη; Θ' αρματώσουμε την δικαιοσύνη. Πώς αρματώνουν αυτοί την αδικία; Θα δείξουμε σήμερα ότι και η αρετή έχει χέρια. Ο Χριστός δεν είναι μονάχα αρνί, είναι και λιοντάρι. Θα 'ρθει σήμερα μαζί μας σαν λιοντάρι» (Κεφ. XIX, σς 411-412).

Στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη *Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται* η γήινη και η θεϊκή δικαιοσύνη συνιστούν μιαν αδιάσπαστη ενότητα. Όλο το μυθιστόρημα διαπνέεται από το αίτημα της ρύθμισης των γήινων πραγμάτων, σύμφωνα με τις επιταγές της θείας δικαιοσύνης. Αυτό το μήνυμα δίνει ο Μανολιός, όταν βροντοφωνάζει: «*Αλίμονο στο Λυκοβρυσιώτη που τρώει και χορταίνει και δεν συλλογείται τα παιδιά της Σαρακήνας. Κάθε κορμί στην αυλή μας που πεθαίνει της πείνας, κρεμιέται στο λαιμό του καθενός μας και μας βουλιάζει στην πίσσα... Κι έτσι στολισμένοι θα παρουσιαστούμε μεθαύριο στον Κύριο*» (Κεφ. XI, σ. 275). Ο Καζαντζάκης απορρίπτει την «διττή διδασκαλία», δηλαδή την διάκριση ανάμεσα στην «βασιλεία των ουρανών» και στην επίγεια πραγμάτωσή της. Ο Παπα-Γρηγόρης, που δικαιολογεί την αδικία, λέει απάνθρωπα: «...*Άλλη η δικαιοσύνη του Θεού, άλλη των ανθρώπων. Ο Θεός έκαμε τους πλουσίους και τους φτωχούς. Αλίμονο σε όποιον επιχειρήσει να χαλάσει την τάξη. Παραβαίνει το θέλημα του Θεού!*» (Κεφ. XI, σ. 276). Ο Μανολιός υποστηρίζει την ενότητα της επουράνιας και της γήινης δικαιοσύνης: «*Τι θα πει πιστεύω στον άλλο κόσμο; Ότι όλες μας οι πράξεις εδώ, στην επίγεια ζωή, θα ζυγιαστούν στον άλλο κόσμο-κι οι κακές θα τιμωρηθούν, οι καλές θα πλερωθούν. Όποιος ελεήσει τους αδελφούς του εδώ στην πρόσκαιρη ζωή, θα πληρωθεί με την αιώνια*». (Κεφ. XI, σ. 274).

Το μυθιστόρημα *Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται* τελειώνει με την ήττα των αγωνιστών του δικαίου. Τον Μανολιό (Χριστό) τον θανατώνουν! Επιφανειακά έχουμε μια άφατη και θλιβερή κατάληξη. Και όμως, το ξανασταύρωμα είναι για τον Καζαντζάκη η πεμπτοσύνη της απάντησης στο θέμα της δικαιοσύνης. Ο αληθινός Χριστιανός θα σταυρώνεται και θα ξανασταυρώνεται. Ο πραγματικά δίκαιος θα είναι πάντοτε έτοιμος να θυσιασθεί για την δικαιοσύνη. Σ' αυτό το φως, ο θάνατος του Μανολιού δεν είναι ήττα. Είναι μια θαυμάσια νίκη. Είναι μια νίκη της αρετής της κοινωνικής δικαιοσύνης. Και αυτή η μετάβαση από το αντικειμενικό στο υποκειμενικό στοιχείο της δικαιοσύνης είναι συνάμα και η ανάβαση από τον ατομικό ευδαιμονισμό στην προσωπική αυτοθυσία.

Στο μυθιστόρημα αυτό είναι η τέταρτη φορά, κατά την οποία ο Χριστός απασχολεί τον Καζαντζάκη τόσο ως ιστορικό πρόσωπο όσο και ως αφορμή πολιτικών και μεταφυσικών συλλογισμών. Προηγήθηκαν το θεατρικό δράμα «Χριστός», το canto «Χριστός» και η ραψωδία φ στην «Οδύσσεια». Τα χριστολογικά αυτά έργα θα συμπληρωθούν με ένα πέμπτο έργο, τον «Τελευταίο Πειρασμό». Καμιά ιστορική μορφή δεν βασάνισε τον Καζαντζάκη με τέτοια ένταση και τραχύτητα, όπως ο Χριστός, ο

οποίος με την θεανθρώπινη φύση του υπήρξε η πηγή έμπνευσής του για την πραγμάτωση των κοινωνικών οραμάτων του.

Η υπόθεση του μυθιστορήματος έγινε κινηματογραφική ταινία το 1957, υπό την σκηνοθεσία του του Jules Dassin (1911-2008) και με πρωταγωνίστρια την Μελίνα Μερκούρη. *Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται* μεταφέρθηκε τηλεοπτικά στην ΕΡΤ την περίοδο 1975-1976 και συγκλόνισε το τηλεοπτικό κοινό, σημειώνοντας υψηλή τηλεθέαση για τα δεδομένα εκείνης της εποχής. Με την πρόσφατη απόφαση της Περιφέρειας Κρήτης και την έγκριση των εντεταλμένων φορέων ανάδειξης του λογοτεχνικού έργου του μεγάλου Κρητικού συγγραφέα *Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται* μεταφέρεται εκ νέου στην μεγάλη οθόνη. Ο Πρόεδρος του Δ.Σ. της Διεθνούς Εταιρείας Φίλων Ν. Καζαντζάκη, Γιώργος Στασινάκης, ανέφερε ότι «πρόκειται για μια σημαντική προσπάθεια, η οποία θα δώσει ένα σύγχρονο πνεύμα σε αυτό το έργο και θα δείξει την επικαιρότητα και την παγκοσμιότητά του».

Ο Γερμανός συγγραφέας Thomas Mann (1875-1955), βραβευμένος με το Νόμπελ Λογοτεχνίας το 1929, έγραψε για το έργο αυτό του Καζαντζάκη : *«Το μυθιστόρημα «Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται» είναι αναμφίβολα ένα έργο υψηλής καλλιτεχνικής τάξεως, δημιουργημένο από ένα τρυφερό και σταθερό χέρι και φιλοτεχνημένο με έντονη δυναμική ισχύ. Ιδίως θαύμασα την ποιητική διακριτικότητα στην διατύπωση των, λεπτών αλλά αλάθευτων, νύξεων στην ιστορία του Χριστιανικού Πάθους»*. Και ο Γάλλος ιατρός και φιλόσοφος Albert Schweitzer (1875-1965), βραβευμένος με το Νόμπελ Ειρήνης το 1952, προσέθεσε: *«Από τότε που ήμουν μικρό παιδί, κανένας συγγραφέας δεν μου έχει κάνει τόσο βαθειά εντύπωση, όσο ο Νίκος Καζαντζάκης. Το έργο του έχει βάθος και διαχρονική αξία, επειδή ο ίδιος έχει βιώσει πολλά και επειδή, μέσα στην ανθρώπινη κοινότητα, έχει υποφέρει πολλά και έχει προσφέρει πολλά»*.

Ο Νίκος Καζαντζάκης αφηγούμενος αυτή την ιστορία αγάπης και μίσους, θάρρους και εγκαρτέρησης, αποδεικνύει για άλλη μια φορά ότι είναι ένας αριστοτέχνης της ρεαλιστικής περιγραφής και της δημιουργίας χαρακτήρων. Ο αμείλικτος ρεαλισμός του διαποτίζεται από ένα βαθύ ποιητικό αίσθημα, το οποίο του επιτρέπει από το χάος να δημιουργεί αρμονία, από ένα μικρό χωριό να κτίζει ένα νέο κόσμο, τον κόσμο της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Δρ. Παναγιώτης Νταβαρίνος
Επίτιμος Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων